Ahmet Bodakçi Anısına

ORTAÇAĞ'DAN CUMHURİYET'E SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Sanat tarihi disiplini içerisinde araştırmacıların her geçen gün kolektif çalışmalar ile bir araya gelmesi, bilimsel vizyonu ve çalışma sahası farklı olan araştırmacıların sadece bulundukları disipline bir yenisini kazandırma çabası değil aynı zamanda, sanatın tutkuyla peşinden giden bir nesil olan değerli hocalarımızı da takip etme çabası olarak değerlendirilmelidir ki bu mensubu olduğumuz disiplin adına oldukça anlamlıdır.

Elinizdeki bu kitap yaklaşık bir yıllık bir hazırlık sürecini kapsamaktadır. Bölümleri ile katılım sağlayan ve Sanat Tarihçilerin bir araya gelmesi ile oluşturulan yazarlarımız, daha önce üzerine bilimsel çalışma yapılmamış konuları seçerek Sanat Tarihi disiplini içerisindeki çalışmalara bir yenisini eklemeyi ve bu vesileyle bir nebzede olsa ilgili bilimsel boşluğun doldurulmasını hedeflemiştir.

Bu kitapta, yazarların ağırlıklı olarak farklı üniversitelerden akademisyenler olmasının yanı sıra aslında Sanat Tarihi içerisinde aktif ve önemli bir meslek grubu olan Müzecilerin de dahil edildiği bir iş birliğine vurgu yapmaktadır. Sanat Tarihi içerisinde farklı dönem ve alanlarda yapılan özgün araştırmalardan meydana gelen bu kitap, on üç bölüm ve on altı yazardan oluşmaktadır. Bu anlamda literatüre katkı sunacağına ve ilgili akademik çalışmalara basamak olacağına inanıyor, tüm yazarlara sonsuz teşekkür ediyorum.

Divit Kitabevi
Pavanda
www.paradigmaakademiyayinlari.com
9 786256 822306

ORTAÇAĞ'DAN CUMHURİYET'E SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Ed. Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR

Ahmet Bodakçi Anısına

ORTAÇAĞ'DAN CUMHURİYET'E SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Editör

Hazal Ceylan ÖZTÜRKER DEMİR

paradigma akademi

ŞANLIURFA MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP BİLEZİK[1]

Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Orcid: 0000-0003-1359-4533

Öğr. Gör. Zeynep EVİZ

Batman Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Tekstil Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü
Orcid: 0000-0002-9000-822X

1. Giriş

Tarihi ve kültürel miras değeri olan takıların toplu olarak sergilendiği, korunduğu yerler müzelerdir. Müzelerin eserleri koruyup sakladıkları, sergiledikleri bir mekân olmaları münasebetiyle doğal olarak geçmişin izlerini de bugüne taşıyan, geçmişi aydınlatan mekânlardır (Aytekin & Özbek, :206). Arkeolojik eserlerin yanı sıra, etnografik eserlerin korunup saklanmasının ve sonraki nesillere aktarılmasının öneminin günümüzde çok daha iyi anlaşıldığı, yapılan akademik ve diğer çalışmalardan anlaşılmaktadır. Son yıllarda ülke genelinde açılan özel ve resmi müzelerin sayısındaki artış bu gerçeği doğrular niteliktedir (Çalış, 2019: 25). Müzelerin, etnografik el sanatları ürünlerinden olan takı grubu ile zengin bir envantere sahip oldukları bilinmektedir. Türk-İslam dönemine ait taşınır kültür varlıklarının yanı sıra çeşitli inançlara ait önemli ürünleri bünyesinde barındırmaktadırlar. Müzeler, Hristiyanlık inancına ait önemli

[1] Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünden mezun olan Zeynep EVİZ''in "Şanlıurfa Müzesi'nde Bulunan Etnografik Madeni Takılar" adlı Yüksek Lisans tezinden hareketle "Şanlıurfa Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Madeni " konusunun güncellenmesiyle oluşturulmuştur.

gelişmeleri yansıtan ve Bizans'a ait dini yaşamı ile sanat anlayışını da bünyesinde barındıran Anadolu coğrafyasının zengin kültürel mirasını gözler önüne sermektedirler (Elyiğit, 2022: 198). Bu çalışmada da Şanlıurfa müzesinde yer alan bir grup bilezik sanat tarihi disiplini içerisinde incelenerek, bilim dünyasının bilgisine sunulacaktır.

Anadolu'nun en eski kalıntılarını veren ve günümüzde bölgenin en gelişmiş şehirlerden olan Şanlıurfa, Paleolitik döneme kadar uzanan büyük bir tarihi geçmişe sahiptir. Tarihte medeniyetlerin beşiği olarak tanımlanan Mezopotamya bölgesinin içinde varlık gösteren Şanlıurfa, aynı zamanda peygamberler şehri olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan, bölgenin ve ülkemizin en gelişmiş şehirlerinden biri olan Şanlıurfa, çağlar boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunların yanı sıra, İlin Örencik köyündeki Göbekli Tepe'de başlatılan kazılarla adeta tarih yeniden yazılmaya başladığı son yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Göbekli Tepe'deki bu çalışmalar sayesinde geçmişe ait tarihin yanı sıra sanat, sosyal ve kültürel geçmiş de yeniden tanımlanmaya başlanmıştır.

İnsanoğlunun doğasında ihtiyaçlar her zaman var olmuştur ve bu ihtiyaçlar yeni buluşların önünü açmıştır (Güzel & Kulaz, 2016: 1322). Dolayısıyla kültürel değerleri, insanların yaşam biçimlerine temellendirmek mümkündür. Medeniyetlerin tarihini ve kültürünü gün ışığına çıkarma açısından geçmişten günümüze gelen eserler önemli bir yer tutmaktadır. Takılar da bu eserler arasında önemli bir grubu oluştururlar. Nihayetinde takı grubu da insanların beğenme ve beğenilme gibi bir takım istek ve gereksinimlerini karşılamaya yöneliktirler. Günümüze ulaşmış olmaları açısından tarihi eser niteliğine dönüşen bu örnekler, toplumların yaşayış biçimleri, kültürel özellikleri hakkında fikir verirler. Dolayısıyla el sanatlarının bir kolu olan maden sanatı ve içerisinde yer alan takılar tarih boyunca kültürel, etnik, sosyo-ekonomik ve dinsel simge gibi çeşitli amaç ve şekillerde günlük yaşamda kullanılmıştır (Başak ve Bodakçi, 2017: 217). Bazen toplumdaki statü göstergesi, bazen de dini bir obje, sihir, büyü ve nazara karşı korunma aracı olmuştur (Erk, 2022:145). Kimi zaman da

egemen sınıfların hükümranlığının bir göstergesi olarak devlet egemenliğini temsil etmiş, bir güç ve kuvvet belirtisi olmuştur. Bunların yanı sıra, takılar bir gruba bağlılığı yansıtırken, birçok kültürde de değerli takı ve mücevher maddi zenginlik olarak takılmış ve muhafaza edilmiştir.

Takı, saçtan ayak başparmağına kadar vücudun belli yerlerine, kimi zaman da kıyafet üzerine takılan süs objeleridir. Beğenilme duygusuyla da takılan takılar kişide aynı zamanda hoşluk hissini de uyandırmaktadır (Bilgin, 2006:1). Dolayısıyla bunlar insanoğlunun süslenme içgüdüsüyle doğrudan bir ilişki içerisindedir. İnsanların duygu, düşünce ve inançlarının somut ifade biçimi olarak tanımlanabilecek takılar taş, maden, doğal ürünler ve buna benzer çok farklı malzemeler kullanılarak üretilir. İlk çağlarda takı yapımında kullanılan malzemeler arasında kemik, deniz kabukları ve mercan gibi doğal malzemeler yer almaktadır (Çalış & Erk, 2020:143). Zamanla deriden oluşan tekstil malzemeleri, ahşap, tüy, boncuk gibi malzemeler; yarı değerli ve değerli taşlar ile altın ve gümüş gibi madenler ön plana çıkmıştır. İnsanoğlunun takılara olan ilgisinin ilk çağlardan günümüze dek devam ettiği, ele alınan örneklerden ve arkeolojik araştırmalardan elde edilen bulgularla anlaşılmaktadır. Bu geleneğin iz düşümlerini Anadolu'da da çok canlı olarak görmek mümkündür. Anadolu takı kullanımının izlerinin Neolitik döneme kadar sürdürülmesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Diyarbakır Çayönü ile Konya Çatalhöyük gibi Anadolu'nun önemli Neolitik dönem yerleşkelerindeki kazılarda, organik malzemelerden yapılmış kolye ve bilezik gibi süs eşyaları bulunmuştur (Akyay Meriçboyu, 2000:16; Başak, 2008:19). Urfa ili sınırları içerisinde yer alan 'Kumartepe' olarak bilinen tarlada da yine neolitik çağa ait kemik ve renkli taşlardan yapılmış takı örneklerine rastlanmıştır.

Anadolu'da yaşamış medeniyetlerden günümüze çok sayıda takı ürünü ulaştığı bilinmektedir. Hititler, Frigler, Lidyalılar, Urartular, Persler ve Romalılar en önemlileri arasındadır. Hititler döneminde yaygın olarak kullanılan kaş kısmı mühür amaçlı olarak kullanılmış olan yüzükler bu takı ürünlerinden biridir. Frigler ise özellikle

günümüzde çengelli iğne olarak bilinen fibulaları ile çok ünlüdürler. Bu dönemde bronz ve gümüş fibulalar ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra baş tanrıça olarak kutsadıkları Kybele'ye ait heykellerin bazılarında geniş bir gerdanlık ile kollarında manşet şeklinde çift bilezikler taşıdığı görülür. Urartular döneminde de takı grubunda yine zengin bir çeşitlilik söz konusudur. Bunlar arasında demirden yapılan bilezikler, saç halkaları, küpeler, kolyeler, madeni kemerler, gerdanlıklar en önemlilerini oluşturmaktadır. Parayı bularak, dünyanın en önemli hizmetlerinden birini yapan Lidyalılara ait kral mezarlarında diğer pek çok eşyanın yanında takıların da ele geçirildiği bilinmektedir.

Anadolu uygarlıkları arasında bir kültürel etkileşimin de olduğu bilinmektedir. Frig, Urartu ve Persler arasında etkileşim buna örnek olarak verilebilir. Zira bu dönemde Anadolu uygarlıklarında benzer formda hayvan başlı bileziklerin üretildiği bilinmektedir. Roma Döneminde ise soylu sınıf tarafından değerli ve yarı değerli taşlar takılarda ince bir işçilikle kullanılmıştır. Bu döneme tarihlenen kabartma ve kazıma tekniklerinin, ajur ile birlikte kullanımıyla, küpe ve bilezik gibi zarif takılar ürettikleri bilinmektedir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) döneminde de üretim devam etmiştir.

Bizans maden sanatına göre şekillenen litürjik eserlerin yanı sıra çeşitli amaçlar için üretilmiş günlük hayata yönelik objeler, Anadolu coğrafyasında yer alan birçok müzede sergilenme olanağı bulmaktadır. Orta çağ arkeolojisi açısından da zengin veriler sunabilen madeni eserler, İslam sanatında olduğu kadar Hristiyanlık ve dolayısıyla Bizans maden sanatındaki üslup ve teknik özellikleri gözler önüne sermektedir. Anadolu'nun inanç ve kültür açısından sahip olduğu çeşitlilik, etkileşim unsurlarına da yansımış ve böylece söz konusu eserlerin kültürler arası etkileşimdeki rolünü arttırmıştır (Elyiğit, 2022: 333).

Selçuklulardan günümüze, küçük el sanatları ürünlerinin çok az geldiği yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Takılarda da durum bu şekildedir. Bununla birlikte Selçuklular, Anadolu'ya gelişleriyle

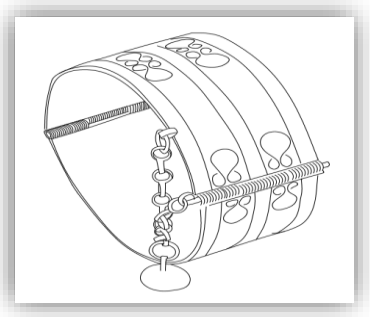
beraber başta bakır olmak üzere çeşitli madenlerin işletmeciliğini başlatmışlardır. Selçukluların her alanda gelişiminin zirveye taşındığı dönem 13. yüzyılın ilk yarısıdır. Türklerin Anadoluya gelmesiyle kentlerin dinamikleri mimarlık anlamında hızlıca değişmeye başlamış bunun yanı sıra el sanatları konusunda da oldukça önemli eserlerin üretilmeye başlandığı bilinmektedir (Öztürker Demir,2022:1244). Bu dönemde takılar ağırlıklı olarak altın, gümüş ve bronzdan yapılmıştır. Selçuklu sultanları ve diğer soylular tarafından altın takılar statü belirleyicisi olarak kullanılırken, bronz takılar ise halk tarafından bu amaçla kullanılmıştır.

Anadolu'da Osmanlı Devleti Dönemi, Selçuklulardan her türlü maden işleme şekillerinin devralınarak geliştirildiği bir dönem olmuştur (Erk, 2021:299). Takı sanatında ağırlıkla olarak dövme ve döküm yapı teknikleri ile kakma, çalma, kazıma (Bodakçi, 2022: 1810), savat, telkâri, mıhlama ve savat gibi süsleme teknikleri kullanılmıştır. Bunların yapımında madenlerle birlikte zümrüt, yakut, safir, elmas, inci, mercan, yeşim, sedef ve akik gibi değerli ve yarı değerli taşların kullanımı ile de zenginleştirilmiştir (Çalış, 2017: 180. Osmanlı Dönemi'nde kuyumculuk ve takı yapımı padişahlar tarafından sevilmiş ve desteklenmiştir. Osmanlı Sarayı'nda padişahların şehzadelikten itibaren bir el sanatı ile uğraşmaları gelenekselleşmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Kanunu Sultan Süleyman şehzadeliklerinde Trabzon'da kuyumculuk dersi almışlardır. Tahta geçtikten sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da kuyumculara özel iş yerleri tahsis etmesiyle, bu dönemden itibaren İstanbul önemli bir mücevher üretim merkezi haline gelmiştir.

Hazırlanan bu çalışmada Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan bir grup bilezik, form, süsleme, malzeme ve üretim teknikleri gibi pek çok açıdan tanıtılmıştır. Örneklere dair malzeme, teknik, ölçü, müzeye geliş yolu gibi bilgiler verildikten sonra ayrıntılı tanımları yapılmıştır. Teşhir edilmemiş ve henüz üzerinde akademik bir çalışma yapılmamış olan bu eserlerin özelinde Osmanlılar dönemine ait takı kültürü hakkında bir takım bilgilere ulaşılması amaçlanmıştır.

2. Örnekler

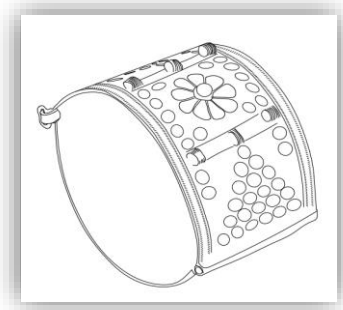

Fotoğraf 1;Çizim 1. Gümüş Bilezik; Çapı 6,2 cm, Genişlik 4,2 cm, Kalınlık 0,1 cm

Dövme tekniğinde üretilmiş eser, iki gümüş levhadan meydana gelmiştir. Levhalar pim yardımıyla birbirine tutturulmuştur. Bir taraf sabit bir şekilde kilitliyken diğer taraf serbest olarak tasarlanmıştır. Serbest uçtaki iğneye bağlı küçük bir kırmızı ip bulunmaktadır. Bu ip ile iğne bilezik üzerindeki bir halkaya tutturularak, ucundan pul sarkıtılan kısa bir zincire bağlanmıştır. Eserin üzerindeki motifler kabartma tekniğindedir. Paralel kabartma şeritler ile burgulu gümüş tellerden oluşan bezemeler esere haraketlilik sağlamıştır. Yatay kabartma şeritler üzerinde birbirinin ardına sıralanan dört çift yaprak ve her dört çift yapraktan sonra gelen bir adet çiçek motifi bulunmaktadır. Sağlam olarak günümüze gelebilen eserde oksitlenmeler göze çarpmaktadır.

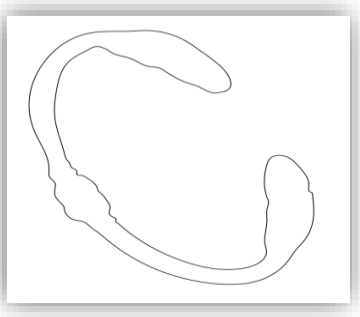

Fotoğraf 2;Çizim 2. Gümüş Bilezik; Çapı 6,2 cm, Genişlik 4,2 cm, Kalınlık 0,2 cm

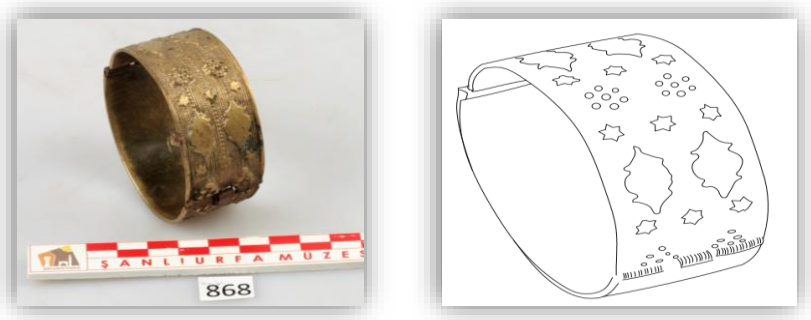
Dövme tekniğinde üretilmiş eser silindirik formludur. Enli iki levhadan meydana gelen eser yüzeyi oldukça bezelidir. Eseri meydana getiren levhalar, bir pim yardımı ile birbirine tutturulmuştur. Levhalardan açılan serbest kısmı bir iğne yardımı ile kapatılabilmektedir. Eser yüzeyi eşit aralıklarla frizlere ayrılarak, geometrik ve bitkisel süslemelerden oluşan bir örüntü meydana getirmiştir. Motif ve süsleme unsurları burgulu gümüş tellerle oluşturulmuştur. Frizler içten ve dıştan burgulu tellerden oluşan dairesel formlu bir çerçeve içine alınmıştır. Hafif hasarlı olan eserde, olası eksik olabilecek zincir ve zincire sarkıtılmış sarkaçları dışında eser tamdır.

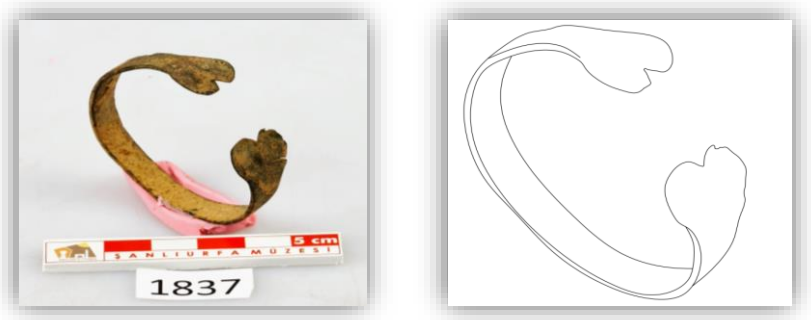
Fotoğraf 3;Çizim 3. Pirinç Bilezik; Çapı 5,5 cm, Uzunluk 6,5 cm, Kalınlık 0,1 cm

Tek bir pirinç levhadan döküm tekniğinde meydana gelen eser, dövme tekniğiyle uç kısımları yassı bir şekle dönüştürülerek, stilize yılanbaşı bir form meydana gelmiştir. Yılanbaşı şekilli eserin büyük olasılıkla tılsım amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Eserin tam ortasında dövme tekniğinde stilize bir çiçek motifi de mevcuttur. Eser deforme olmuş ve oksidasyona da uğramış olmakla beraber günümüze tam ve sağlam olarak ulaşmıştır.

Fotoğraf 4;Çizim 4. Bronz Bilezik; Çapı 6 cm, Genişlik 4,2 cm, Kalınlık 0,1 cm

Silindirik formlu eser, menteşe ucundaki pimle birbirine tutturulmuştur. Bilezik iki yarım daire şekilli levhadan meydana gelmektedir. Levhaların birleştiği bölümlerden biri perçin yardımıyla pimle tutturulmuşken, diğer bölümün levha uçları ise geçmeli olarak tasarlanmış ve bir pim yardımıyla açılıp kapanmaktadır. Dövme tekniğinde, bronz levhalardan oluşan eserin yüzeyine repousse tekniği ile çiçek desenleri mevcuttur. Stilize çiçek motifleri, bronz malzeme üzeri gümüş kakma süsleme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Eserin yüzeyinde bitkisel süslemeler dışında altı kollu yıldızlar ve sonrasında da geometrik desenler mevcuttur. Yer yer oksitleşen bilezik sağlam olarak günümüze erişmiştir.

Fotoğraf 5;Çizim 5. Bakır Bilezik; Çapı 5,3 cm, Kalınlık 0,1 cm

Dövme tekniğindeki eser tek bir levhadan meydana gelmiştir. Dairesel kesitli bilezik, sade olarak tasarlanmıştır. Eserin açık olan her

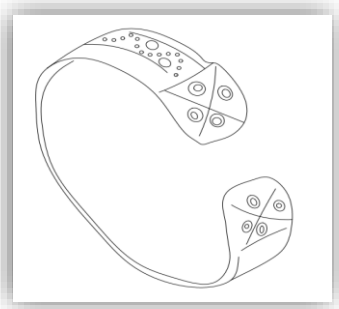
iki uç kısmı yılanbaşı formludur. Bileziğin güzel görünme rolü dışında tılsım amaçlı olarak da kullanıldığı düşünülmektedir. Hala Anadolu kadını tarafından belli yörelerde tılsım ve benzeri amaçlarla bu tür şekilli takıların kullanıldığı bilinmektedir. Etnografik eser grubunda yer alan bilezikte yoğun şekilde oksitlenmeler oluşmuştur.

Fotoğraf 6;Çizim 6. Gümüş Bilezik; Eni 4 cm, Boyu 18 cm

Telkâri tekniğinde yapılmış eser, dikdörtgen formludur. Eser 12 adet parçadan meydana gelmektedir. Telkâri tekniğinde üretilmiş parçalar yarım silindirik formludur. Parçalar bir birine gümüş halkalar ile bağlanmıştır. Orijinalinde bazı halkaların eksik olduğu bunların yerine bakırdan halkalar kullanıldığı gözlemlenmiştir. Uç kısmında var olan anahtarlık kısmı menteşeli olup bir iğne yardımı ile kilitlenebilmektedir. Telkâri tekniğiyle oluşturulmuş tezyinatta bitkisel ve geometrik süslemelerin birlikte kullanılması, eseri daha da önemli kılmıştır. Hafif hasarlı olan eser tamdır.

Fotoğraf 7;Çizim 7. Bronz Bilezik; Çapı 5,2 cm, Genişlik 1,2 cm

Dövme tekniğinde meydana getirilmiş eser, tek bir levhadan meydana gelmiştir. 19. yüz yıl Osmanlı dönemine tarihlenen bilezik, dairesel kesitli bir forma sahiptir. Eserin açık olan uç kısımları yassılaştırılmıştır. Uç kısımlarının dış yüzeyi kazıma tekniğinde geometrik bezelidir. Benzer şekilli geometrik süslemeler eserin dış yüzeyinin tamamında bulunmaktadır. İç kısımları sade tutulmuş eserde oksitlenmeler görülmekle beraber, günümüze sağlam olarak ulaşmıştır.

Fotoğraf 8;Çizim 8. Gümüş Bilezik; Çapı 5,9 cm, Genişlik 2 cm, Kalınlık 0,1 cm

Osmanlının son dönemine tarihlenen eser, silindirik formludur. Oldukça geniş enli bir levhadan meydana gelen eser dövme tekniğinde üretilmiştir. Savat süsleme tekniğiyle bezenmiş eserin yüzeyinde eşit aralıklarla kabartma ve güherse tekniğiyle meydana getirilmiş yıldız

şeklinde stilize çiçek motifleri yer almaktadır. Yıldız şekilli motif aralıkları ise geometrik bezeklerle doldurulmuştur. Savat için hazırlanan oyukların, savatların dökülmesinden sonra boşaldıkları görülmektedir. Hafif şekilde yıpranan eser, günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir.

Fotoğraf 9; Çizim 9. Pirinç Bilezik; Çapı 6 cm, Genişlik 1,8 cm, Kalınlık 0,1 cm

Dövme tekniğindeki eser, pirinç madeninden üretilmiştir. Dışa doğru hafif bombeli olan eser, silindirik formludur. Tek bir levhadan meydana gelen eser, savat süsleme tekniğiyle bezenmiştir. Orta yerden uç kısımlara doğru hafif daralma gösteren eser, merkezi bir kompozisyon özelliği göstermektedir. Yüzeyinin tamamında görülen süslemeler dıştan kontürlenerek çerçeve içine alınmıştır. Savat tekniğindeki desenler geometrik süslemelidir. Bazı şekiller stilize edilmiş ağaç motifini andırmaktadır. Osmanlılar ve Erken Cumhuriyet döneminde savat süslemeler ağırlıklı olarak altın ve gümüş madeni üzerine uygulanırken, bu eserde pirinç madeni üzerine uygulanması dikkat çekicidir. Eserdeki savat uygulama şu şekilde yapılmıştır. Çelik kalemlerle bilezik yüzeyindeki oyulmuş oyuklara bakır, kurşun, kükürt gibi maddelerden elde edilen alaşımla doldurulduktan sonra fırına verilmiş ve ardından kil ve zeytinyağı gibi malzemelerle de parlatılmıştır.

Fotoğraf 10;Çizim 10. Pirinç Bilezik; Çapı 6 cm, Genişlik 1,8 cm, Kalınlık 0,1 cm

19. yüz yıl Osmanlı dönemine tarihlenen eser, 9 numaralı fotoğraftaki eserle form ve süsleme unsurlarıyla oldukça benzerlik göstermektedir. Tek bir levhadan meydana gelen eser, dairesel formludur. Dışa doğru hafif bombeli olan eserde geometrik şekilli savat süslemeler mevcuttur. Dövme yapım tekniğiyle meydana gelen eser, ince bir işçiliğe sahiptir. Bilezikte levhanın birleşme yerinde stilize edilmiş savat tekniğinde fiyonk motifini andırır bir süsleme göze çarpar. Bu motif, kazıma tekniğinde zikzaklardan oluşan bir süsleme tarafından çerçeve içine alınmıştır. Eserin açık olan uçlarının birleşme yerleri menteşeli olup bir iğne yardımı ile birbirine tutturulmuştur. Kelepçe kısmının üzerini örten ek bir levha daha bulunmaktadır. Eser hafif oksitlenmiştir.

3. Değerlendirme

Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan etnografik bilezikler arasında, form süsleme malzeme ve farklılıkları da göz önüne alınarak, 10 adet bilezik pek çok yönden değerlendirilmeye alınmıştır. Osmanlının son dönemine tarihlenen eserlerden 4 tanesi gümüş (Fot. 1, 2, 6, 8), üç tanesi pirinç (Fot. 3, 9, 10), iki tanesi bronz (Fot. 4, 7), biri de bakır (Fot. 5) madeninden yapılmıştır. Dövme tekniğinde üretilmiş olan eserlerin yüzeyi süsleme teknikleri ile bezenmiştir. Fot.3'teki eserin şekillenmesinde dövme ve döküm yapım teknikleri birlikte kullanılmıştır. Süsleme teknikleri arasında kabartma, kazıma, savat,

gümüş kakma, telkâri ve güherse tekniklerinin çok iyi bir ince işçilikle kullanıldığı tespit edilmiştir.

Fot. 1'deki örneğin yüzeyinde kazıma ve tel sarmalarla geometrik süslemeler; Fot. 2'deki eserde tel sarmalarla geometrik ve stilize bitkisel süslemeler; Fot. 4'teki eserde gümüş kakma ve kabartma süsleme teknikleriyle bitkisel ve geometrik bezemeler; Fot. 6'daki örnekte telkâri tekniğinde bitkisel süslemeler; Fot. 7'deki eser kazıma tekniğinde geometrik süslemeler; Fot. 8'deki örnekte savat ve kabartma tekniğinde bitkisel süslemeler; Fot. 9'daki eserde savat tekniğinde geometrik ve stilize edilmiş bitkisel süslemeler ile Fot. 10'daki eserde de savat tekniğinde geometrik süslemeler mevcuttur. Fotoğraf 3 ve 5'teki eserlerin yoğun bir şekilde oksidasyona maruz kaldıklarından olası üzerlerindeki bezeme unsurları ortadan kalkmıştır.

Değerlendirilmeye alınan örneklerin yapım ve süsleme teknikleri ile diğer bezeme unsurları dikkate alındığında ait oldukları dönemin belirli özelliklerini yansıttığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gerek yapımında kullanılan malzemeler gerekse de örneklerin yapımında kullanılan tezyinat dönemin el sanatlarının ruhu hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Örnekler arasında gümüş, pirinç, bakır ve bronzdan yapılmış eserler yer alırken en kıymetli maden olarak bilinen altından yapılmış bir örnek bulunmamaktadır. Bu durum araştırmaya dahil edilen örneklerin yaygın olarak halk tarafından kullanılan takılardan olduğunu göstermektedir. Saray ve çevresi ile varlıklı aileler tarafından ağırlıklı olarak altından olan örnekleri tercih ettikleri bilinmektedir. Bu tespitten hareketle çalışmaya dâhil edilen eserler, daha çok halkın kullandığı örnekleri karakterize ettiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmaya dâhil edilen örnekler incelendiğinde form, bezeme ile yapım ve süsleme teknikleri esas itibariyle uzun bir serüvenin sonucudur. Büyü, tılsım, din ve süs amaçlı Türkler tarafından kullanılan ilk örneklerin kökeni Orta Asya Türk kültürüne dayanmaktadır. Bu gelenek daha sonra Anadolu'ya taşınmıştır. Türkler, Orta Asya'da hüküm sürdürdükleri dönemden beri

madencilikle uğraştıkları, arkeolojik kazılarda ele geçen örneklerden de anlaşılmaktadır. Anadolu'ya Selçuklularla birlikte gelen bu gelenek İslam dininin de etkisiyle, diğer pek çok sanat alanlarında olduğu gibi takılarda da Orta Asya'da ön planda olan hayvan üslubu, bitkisel süslemeler başta olmak üzere geometrik süslemelere yerini bıraktığı görülmektedir. Selçuklularla başlayan bu yeni üslup anlayışının Osmanlılara da geçtiği ve Osmanlılar döneminde zirveye ulaştığı, çalışmaya dâhil edilen bilezik örneklerinden de anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi hakimiyet sahasında var olan maden ocaklarının zenginliği ve padişahların kendi adına sikke bastırması geleneği ile maden sanatında oldukça ileri gidilmesinde önemli bir dinamiktir. Örneğin Osmanlı sikkeleri üzerinde batılılaşma dönemine işaret eden ay-yıldız motifi, inci sırası, palmet, rumi, geometrik düğüm motifi, çiçekli tuğra motifi, penç motifi gibi bitkisel ve geometrik bezeme unsurları sikkeler ve takılar üzerindeki ortak bir sanat üslubuna işaret etmektedir (Öztürker Demir,2022:140). Osmanlılar tarih boyunca pek çok alanda olduğu gibi kuyumculuk sanatında da zirveyi yakalayan bir medeniyet olmuştur. Büyük bir imparatorluğa erişen Osmanlı Devletinin gücü her alanda hissedilmektedir. Kısaca değinildiği üzere Türk maden sanatında uygulanan her türlü teknik Osmanlılardan önce denenmiş ve Osmanlılarla birlikte zirveyi yakalamıştır. Osmanlılar özellikle mücevherat konusunda da iyi bir ilerleme kat etmiştir. Mücevherat da denilince şüphesiz Osmanlılarda saray akla gelmektedir. Hem saray hem de halkın geniş kesimi tarafından rağbet görülen bilezikler, çalışmadaki örneklerden de anlaşılmaktadır ki çok zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Çok sayıda takı ve dolayısıyla bu küme içinde yer alan bileziklerin bu denli renkli ve zengin bir çeşitliliğe sahip olmasında özellikle Osmanlı padişahlarının sanata olan ilgisi de önemli bir faktör olmuştur. Zira Osmanlı padişahlarının şehzadeliklerinden itibaren el sanatlarıyla uğraşmaları bir gelenek halini almıştı. Osmanlılarda sanatın ve dolayısıyla kuyumculuk ve takı sanatının iyi gelişmesini etkileyen bir diğer faktör de bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı devletinin her alanda olduğu gibi bu alanda da dünyada zirveyi yakalamaya çalışmasıdır. Nitekim de öyle olmuştur. Osmanlılar döneminde üretilen ve geliştirilen kuyumculuk

ve takı örneklerinin bir diğer önemli özelliği de eserlerin üzerlerinde zengin bir kültürün izlerini taşımalarıdır. Osmanlı kültürünü besleyen kaynaklar arasında elbette ki Hunlar, Uygurlar ve devamında Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi Türk devletlerinin varlığı olmuştur. Bunların yanı sıra Hititler, Frigler, Lidyalılar, Urartular, Roma ve Bizanslılar gibi çok sayıda Anadolu uygarlıklarının katkısı da yadsınamaz. Dolayısıyla Osmanlılar diğer alanlarda olduğu gibi kuyumculuk ve takı sanatında da dünya kültür mirasına damga vurmuş büyük bir uygarlıktır. Çalışma kapsamına alınan bilezikler de bu durumu kanıtlayan örneklerden sadece birisidir.

Anadolu kadını tarafından eski çağlardan beri kullanılan bilezikler, ele alınan örneklerden de anlaşılmaktadır ki Osmanlılarda halkın büyük bir kesimi tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da bileziklerden en çok tercih edileni altından olanıdır. Altından olanları ekonomik durumuna göre daha çok saray ve çevresi ile soylular tarafından kullanılmıştır. Çalışmada altın madeninden hiçbir örneğin olmaması, örneklerin daha çok halkın geniş kesimine hitap ettiğini göstermektedir. Bilezik serüveni tarihinin çok eski dönemlere dayandığı, henüz madenlerin keşfedilmediği zamanlarda da insanların hayvan derilerinden ilk örneklerini kullandıkları bilinmektedir. Sonraki dönemlerde çalışmada ele alınan örneklerden de anlaşılacağı üzere madenden örnekler ve madenlere benzeyen camlardan bilezikler kullanılmıştır.

4. Sonuç

Takılar, insanoğlu tarafından çağlar boyunca farklı amaçlarla üzerlerinde taşımışlardır. İlk çağlarda din, tılsım ve büyü amaçlı üretilirken, zamanla statü, zenginlik ve süslenme gibi farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmışlardır (Köroğlu, 2004:1). Yerleşik hayata henüz geçilmeden ve insanların avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını sürdürdükleri bir dönemde, doğaüstü güçlere karşı koruma hissiyatıyla da ortaya çıkan takı takma kültürü günümüzde de farklı amaçlarla kullanılmaya devam etmektedir (Bodur, 1987:13).

Takıların uzun tarihi geçmişi ile gizemi kadar Şanlıurfa yöresi de bir o kadar tarihi ve gizemli bir yerleşkedir. Çağlar boyunca süregelmiş bu gizemlilik günümüzde de hala cevaplanmasını bekleyen sorularla doludur. Yapılan son arkeolojik kazı ve bilimsel çalışmalar göstermiştir ki takıların ve asıl önemlisi de Şanlıurfa yöresinin, Paleolitik döneme kadar izi sürülen bir geçmişe sahip olduklarıdır. Böylesine tarihi bir geçmişe sahip yerleşkede takılara ait izlerin de sürülmesi çok tabiidir. Günümüzde Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen ve Göbekli Tepe tarihi ile de bir paralellik gösteren Balıklı Tepe Heykelinin boynunda sergilenen iri taneli kolyeler, takıların serüveni hakkında ciddi bulgular sunmaktadır.

Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan ve bu çalışmaya konu edinilen etnografik bilezikler, yörenin esas itibariyle gizli kalmış sırlarını da ifşa etmektedir. Bileziklerin yapım ve süsleme teknikleri ile form ve bezeme öğeleri, yörenin el beceri yeteneği ile sanatsal bakış açıları birikimini günümüze dek getirdiğini göstermektedir. Bu örnekler üzerinde, tarihin gizli kalmış izlerini taşımanın yanı sıra, üretildikleri yakın dönemin de aydınlatılmasında önemli ipuçları vermektedir. Eserlerin saray ve çevresi ile zengin kesimlere hitap eden örnekler olmalarından ziyade, daha çok halkın geniş kesiminin taktığı bilezikler oldukları belirlenmiştir. Bu yönüyle çalışmaya dâhil edilen örneklerin, ait oldukları dönemi açık ve net bir şekilde yansıttıkları ortaya konulmuştur. Örneğin bu örneklerle, üretildikleri dönemin sosyokültürel ve ekonomik yapısı ile halkın sanat beğenisinin geldiği nokta tespit edilebilmiştir.

Ayrıca bu çalışmayla bir daha ortaya konulmuştur ki Anadolu kadını ve dolayısıyla da Türk kadını çağlar boyunca bileziği üzerinde taşımıştır. Etnografik döneme ait ele alınan bu örneklerin üzerinde, uzun bir tarihin izi ve birikimi mevcuttur. Bu durum gerek eserlerdeki bezemelerden gerekse de yapımında kullanılan tekniklerden çok net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sanatın estetik alanlarından biri olan takı gurubu ve bu grup içinde yer alan bileziklerin, Anadolu kültürü ve tarihinin günümüze kadar gelen en önemli kanıtları arasında oldukları bu çalışmayla da

ayrıca belgelenmiştir. Çalışmada sunulan bileziklerin de, ait oldukları döneme çeşitli verilerle ışık tutmuş olmaları açısından önemli oldukları anlaşılmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında müzelerde bulunan eserlerin incelenmesi ve bu alanda yapılan çalışmaların arttırılması ile tarihin daha da fazla aydınlatılmasının mümkün olacağı bir kez daha ortaya konulmuştur.

5. KAYNAKÇA

Akyay, M., (2000). Yıldız, "Anadolu eski Çağında Takıların Dili" P, Sanat Kültür Antika, Çağlar Boyunca Takı ve Mücevher, Sayı 17, İstanbul.

Aytekin, O. & Özbek, G. (2019). Anıtsal Kültür Varlıklarının Müze Olarak Kullanılması Çerçevesinde Mardin Müzesi ve Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi. Güler Yılmaz, Rafet Çavuşoğlu, Mehmet Kulaz (Ed). *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları,* (205- 237). İstanbul: Hiper Yayın.

Başak, O. (2008). ''Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı,'' *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Erzurum.

Bilgin, "Mualla, (2006). Takı Sektör Profili", İ*stanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Şubesi Uygulama Servisi,* İstanbul.

Bodur, F., (1987). "Türk Maden Sanatı", İstanbul Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.

Başak O., Bodakçi A. (2017). Mardin Mezar Taşlarında Lahit Formunda İki Örnek, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S. 36, Van.

Bodakçi, A., (2022). Mardin'de Bezemeli Kadın Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 11 (3), 1798-1820.

Çalış, E. (2019). Etnografik Takılar Üzerine Bir Analiz: Ahlat Müzesi Örneği. Current Debates on Social Sciences 2, Archaeology and Arts, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Çalış, E. (2017). Alanya Atatürk Evi ve Müzesi'nde Sergilenen Bir Grup Madeni Takı, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Van.

Çalış, E.& Erk, A. (2020). Anadolu'da Bilezik Serüveninin Geleneksel Türk El Sanatları Açısından Önemi: Osmanlı Döneminden Bir Grup Örnek. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 47, 139-156, Van.

Elyiğit, Ufuk. (2022). "Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki Madeni Haç Örnekleri", *Art Sanat Dergisi (18),* 173-200.

Elyiğit, Ufuk. (2022). "Bursa Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bizans Dönemine Ait Bir Grup Metal Obje", *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar – I,* 329-350.

Erk, A. (2021). Cizre İsmail Ebul-İz El-Cezeri Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Madeni İbrik. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7/1, 293-312, Ağrı.

Erk, A. (2022). Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Bilezik. Mehmet Kulaz ve Ercan Çalış (Ed), *Recai Karahan Armağanı, Farklı Yaklaşımlarla Sanat Tarihi Çalışmaları,* (145-159). Ankara: Berikan Yayınevi.

Güzel, E. & Kulaz, M. (2016). Tunceli-Çemişgezek- Doğan Köyü Halı Dokuma Örnekleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20(4), 1321-1335, Erzurum.

Köroğlu, Gülgün (2004). *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul.

Öztürker Demir, H. C. (2022).Hasankeyf Müzesinde Bulunan Artuklu Devrine Ait Bir Grup Madeni Eser, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32, 3(1243-1255)

Öztürker Demir, H. C.(2022). "Osmanlı İktisat Tarihinde Önemli Bir Maddi Kültür Eseri Olan Sikkeler Üzerine Değerlendirme: Hasankeyf Müzesi Osmanlı Dönemi Sikkeleri (1431-1901)."(Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın), Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar ss. 103-143,Paradigma Akademi, Çanakkale.